THE IMAGE OF TUKAY IN 20TH CENTURY TATAR POETRY: HIS LITERARY, AESTHETIC AND SOCIO-PHILOSOPHICAL EMBODIMENT

Nurfiya Marsovna Yusupova,
Kazan Federal University,
2 Tatrstan Str., Kazan, 420021, Russia,
faikovich@mail.ru.

The poetry, dedicated to Gabdulla Tukay, takes up a place of its own in Tatar literary art. It started off in the early 20th century, setting canons of the literary representation of the poet's personality. With the changes in Tatar literature, the image of the poet, a servant of the nation, has become a new ideal in literature. This ideal is defined by the poet's devotion to his people and his aspiration to fight for the nation's wellbeing, its literary embodiment combines the concept of a religious, mysterious ideal person and the theories of an ideal human inherited from Russian and European literature. Based on this theory, Sh.Babich, M.Faizi, S.Sunchalai, N.Gabidov and other writers tended to present Tukay almost as a prophet, pointing out the greatness of his art and portraying him as the leader of the nation. By raising the poet's image to the level of prophet, they increased the social meaning of literature and the importance of poetry for the nation.

All of these social and aesthetic changes of the 1920s affected the literary evaluation of Tukay and the interpretation of the poet's image.

The new wave of changes in Tukay-related poetry, caused by changes in the nation's social life, emerged in the 1960s. The fact that the works of Kh.Tufan, S.Khakim, R.Faizullin, R.Mingalim, M.Shabaev, G.Afzal and others show the poetic embodiment of Tukay as a national poet radically changed the importance of poetry, which was regarded as a means for the nation's self-evaluation. During the last quarter of the 20th century, Tukay was portrayed as a national fighter (Straight Tukay) with the qualities of an ideal poet. As the national uprising grew stronger in the 1990s, M.Aglamov, Rash.Akhmatdganov, Zulfat, R.Kharis, G.Morat and others once again portrayed Tukay as a national hero and a servant of the nation.

Key words: Tatar poetry, ideal, Tukay, perfect human, image, explanation, concept of a hero.

Every nation in the world has its own history and culture with its national memory and national values along with an image of a national hero. For the Tatar people this hero is Gabdulla Tukay. He was both an important figure in the Tatar literature of the 20th century and in the general culture, history and social development of the nation. According to M.Khasanov, "he is a Tatar flower in the world cultural garden and in the encyclopedia of the Tatar's life in the 20th century" [1: 4]. Thus, the poetic image of Tukay has become a standard for literature and creative values, as well as the ideal of the Tatar world and life in general. Tukay-related literature emerged in the early 20th century, as well as its socio-philosophical basis and theoretical foundations for explaining and portraying his image.

The literature centred on the Tukay image has undergone certain changes along with general literary tendencies. The beginning of the 20th century is known to be the period of drastic changes and transitions to a new level in literary and aesthetic ways of thinking and in social and cultural areas of life. On the one hand, the literary art was still based on centuries-long classical traditions. On the other hand, it was the time of aspirations to update and transform these traditions. The national novelties and ideas required an appropriate gulp of fresh air in literature, culture and education. Thus, there came the literature based on certain canons, aimed at bringing happiness to people through knowledge, closely connected with social life and filled with national ideas. It built a model of an ideal world and introduced a new protagonist, an ideal hero, whose spiritual search would set an example to those who had lost their path in life, and this search for an ideal hero led to the image of Tukay [2: 194].

This ideal, found in the image of Tukay, became a new example, based on the Middle Age Muslim religion and the 19th century traditions, enriched with Russian and Eastern philosophic aesthetic thoughts, however relevant for that time. The two key factors in 20th-century society: philosophy and literature, which were getting the secular and the national factor, greatly influenced the forma-

tion of this ideal, called "the national ideal". Thus, Tatar literature took a turn from the religious educational trend towards the realistic and romantic approach, from the traditional national culture towards the culture of higher level and thus obtained a new ideal, i.e. a poet, a modern servant of the nation. I.Gaspraly laid its foundations, whereas G.Barudi later expanded the idea and introduced this ideal as a "national servant fighting for the nation's wellbeing" [3: 36]. I.Akchura completes the concept, depicting the ideal as "a spiritual leader living for his nation and using all the worldwide novelties for the benefit of his own nation" [4: 11]. This is how "the hero concept, which came from the jadidizm philosophy of the late 19th century" [5: 29], took over in the 20th century. Later this concept gets even more expanded in the works by N.Khalfin, G.Validi and G.Zabriev. For example, G.Zabriev points out the importance of the national ideal to national growth in his review of the novel "*Yäsh yoräklär*" ('The Young Heart') by G.Ibrahimov [6: 313]. G.Tukay met all these requirements and became this national ideal in Tatar poetry of the 20th century: he served his nation and fought for its wellbeing. Thus, he became the symbol that brought the Tatars together as a nation.

The poetic embodiment of Tukay's image in 20th century Tatar poetry combined the religious concept of a Perfect Human Being and the theory of "an Extraordinary Person", which came from Russian and European literature. On the one hand, there exists the concept of a Perfect Human Being coming from Eastern Sufi literature and broadly used in Tatar literature. Mukhii-d-din Ibn Garabi (1165-1240), the scholar who worked on the basis of the Sufi philosophy, suggested that a Perfect Human Being was the closest representation of Allah [7: 63]. The eastern nationalist saw an example of perfection in prophets starting from Adam to Muhammad, paying particular attention to the latter. For Sufis, Muhammad was an ideal, and just like him, they aspired to reach the level of a Perfect Human with the spirit and qualities of Allah [8: 13], and those who reach this level would be treated as Allah [9: 57]. Thus, Muhammad the Prophet has become an ideal of the Muslim world; there are special poems, Commandments, in classical Oriental poetry dedicated to him. The same principles underlie Tukay's embodiment in Tatar poetry and their connection to Sufi poetry is undeniable [10: 23].

On the other hand, the idea of "an Extraordinary Person" [11: 60] adopted from the European literature, specifically from F.Nietzsche, also played a crucial role in Tukay's literary embodiment. Nietzsche created "a new genius, a new Person that Europe had yet to see" [12: 178] based on the Iran Zoroastrianism Prophet, Zoroaster. This "overman" was supposed to serve as an example of a free human being, opposed to the one obeying social canons. This philosophical study, which partly corresponded to the Tatar literary needs of that period, seemed very important to Tatar educated people who aspired to create a new society and a new way of living. It soon became established in the national thinking and the art of words.

Based on this theory, a number of poems portrayed Tukay in association with the prophet's image in the early 20th century. The comparison of poetry with the mission of a prophet comes from pantheism in Sufi literature. The high value of the word of God is generally considered to be the canon of Middle Age literature. Yu.Lotman points out that these changes emerged in the 18th century when poetry replaced religious texts and the poet took the place of a prophet, imparting these texts to people [13: 122]. The literary aesthetic thinking of the Tatars also underwent secularization and quality changes. As religious ideology withdrew into the background, its place was taken by creative works and social ideology became the main basis for the literary aesthetic and philosophical thinking. Summing that up, G.Ibrahimov wrote the article "Regarding the Album" ("*Albom monäsäbäte ilä*"): "Art should become a religion of the new era and great artists should become prophets of this religion" [14: 200]. That is another reason why the theme of poetry and the image of the poet-prophet came forward in Tatar poetry of 1910 [15: 122].

The poems "*Azan*" ('Azan') (1912), "*Shagyr'gä*" ('To the Poet') (1913) by S. Sunchalay and "*Nigä bu shämnär sünä*" ('Why do these candles fade away?') (1913) by N. Gabidov portray Tukay as a noble, honest, kind, smart and patient poet elevated to the level of the prophet. R.Musabekova, who studied the works of Sunchalay, explains the symbolic image of azan in the poem "Azan" (1912) as "a herald of a new dawn and a wake-up call from mental vassalage" [16: 38]. Other than that, it is clear that this symbolic image has other meanings in the structure of the poem. The author compares Tukay's words with Allah's and his work with azan that wakes up "the whole nation – the rich, the poor and the mullah" and by "signify the dawn", he makes the poet equal to Allah , when the Sufi pattern of Allah is like a human being and a human being is like Allah:

'May the sun and sunrise, the demon and angel, the earth and human be bewildered,

May everybody praise their God, their beloved Allah!' [17]

Here the circle of circles image is used in the studies about "al-insan al-kamel" (the perfect human being) and it develops into the ingenious method of image creation. S.Sunchalay calls the surroundings "sun, dawn, demon, angel, earth, people", they make up a world, where Tukay is at the centre. However, this greatness does not come from Sufism but rather from the social context, and as the greatness of poetry is already accepted, the new poet of genius, "Allah", occurs as a parallel: Tukay becomes a force that enlivens poetry and nation, brings them forward and his main tool is his work, inspired by the national spirit. In his poem "To the Poet" (1913) S.Sunchalay similizes the relationship 'Tukay – poem' to that of 'the Prophet – revelation', he compares Tukay's poems to revelations coming from Allah, which Tukay brought to the people of the Earth and portrays him as the Prophet, teaching people patience.

In his philosophical poem "Why do these candles fade away?" (1913) Kh.Gabidov creates the image of Tukay by using the symbol of a candle, often found in Sufi literature. The author uses the system of Sufi images and such romantic details, as the sound of sea waves, the world smothered in smoke and struck by horrifying noises to describe the Tatar nation and the bond between the author and the nation. The traditional meaning of the image of a candle, used in Sufi literature to portray Allah, is used to characterize Tukay's greatness and holiness. Sufi images express the main idea: keep the Tatar nation alive, their deaths fog up the nation's bright future. The odes "Gabdulla Afande Tukaev" (1911) and "After Tukay's Death" (1913) by Sh.Babich portray Tukay as a prophet and a perfect human. Thus, the fact that the image of the poet is elevated to the level of the Prophet increases the social significance of literature and poetry becomes one of the most important aspects of life.

Therewith the themes of Tukay's literary greatness came forward. The untimely death of the poet speeded up this process, as it was a great loss for the Tatar nation. Hence, poems dedicated to the poet, numbering more than fifty, appeared on the literary scene. One of them is the poem "Sunset" ("Ingesh", 1913) by S.Sunchalay. By using the image of sun, its movement and transformations, the author describes Tukay's life and what the Tatar people felt after his death. The same idea is found in the poems "Tukay" (1913) by Sh.Fidai and 'Missing Tukay' ("*Tukayny sagynu*", 1913) by M.Ukmasi.

Influenced by the controversy over Tukay's work, G.Ibrahimov once again evaluated the literary importance and greatness of the poet in his work "Tatar Poets" ("*Tatar shagyirläre*") in 1913: he was now considered to be the founder of Tatar realistic poetry and an example of a word-painter. The first one, working in this direction, was S.Sunchalay. His poem "To a Newspaper" ("*Ber gazetaga*", 1913) was an answer to the all the arguments and controversies over Tukay. Zh.Yumaev shared the same opinion stated in his poem "The Poet Passed Away" ("*Shagyir ülde*"), 1913. The author called the critics, who "gossiped" about Tukay, "hypocrites and bastards" and perceived the death of the poet as his way of escaping "these godless men". The poems "Faded" ("*Sünde*", 1914) by G.Songati, "As a Memento" ("*Yadkär öchen*", 1913) by Ya.Mamishev, and "To Tukay" ("*Tukayga*", 1913) by K.Patii develop the idea of Tukay's literary greatness.

However, such works as "The Poet is Gone" ("*Kitte shagyir*", 1913) by R.Ibrahimova, "In the Name of our Beloved Poet, Deceased G.Tukaev" ("*Söekle shagyremez märkhüm G.Tukaev rukhyna*", 1913) by Ya.Kizlavi and "Elegy to Gabdulla Afande Tukaev" ("*Gabdulla äfände Tukaev khakynda märsiyä*", 1913) portray Tukay as a man of the nation. According to the literary thought of the period, the term "a national character" is understood as "someone, unifying ideals and working for the sake of the nation" [18: 83], "someone, regarding the nation first and foremost and working to make science and art nation-oriented" [19].

In the poems dedicated to Tukay, his personality and the main characteristics of his work are often described through certain images, which determine the dominance of symbolism in poetry. To name a few, the poem "Gabdulla Afande Tukaev" (1911) by Sh.Babich sees Tukay through the image of the moon, K.Kurmashev in his "To the Nightingale of Literature, Our Great Poet Gabdulla Tukay" (1913) compares Tukay to the sunrise and the bright sun. These parallels between the symbols of the Sun, Moon, Morning Star and Tukay with his greatness and his poetry, as well as the sorrow of the nation at his death increase the poet's importance to the nation. The authors pay homage to Tukay, express their infinite love for him and praise his work in their poems. Tukay's art, greatness and literary talent serve as examples for their protagonist.

The poems that focus on the national character of the poet's work frequently use symbolic images: "The Nightingale of Our Nation is Gone" ("*Millätebezneŋ sandugachy kitte*", 1913) by G.Songati and "Gabdulla Afande!" (1912) by M.Faizi. These poetic works turn to symbolic images of a garden and a nightingale, widely used in Sufi literature. The tendency of portraying the poet's image through the symbol of a nightingale was quite typical of Oriental literature, when poets were characterized as someone withdrawn and hiding from a loud and noisy world of people. However, G.Songati and M.Faizi alter this meaning: their symbol of a nightingale shows how Tukay's poetry is perfect, mysterious and full of love towards his nation, which brings us to the understanding of Tukay as the national nightingale.

To conclude, the poetry of this period is more subjective than objective in evaluations. The feelings of the nation, its sufferings and emotions caused by the poet's death were the main themes, which generated romantic symbolism and existential motifs. Romantic colours serve to express the greatness of the poet and the infinite love and respect of the nation for him, whereas existential motifs reveal the feelings experienced by the nation after his death.

The poetry of the 1920s-1950s was not focused on Tukay's personality to the same extent. The sequence of events, such as the October Revolution, the Civil War and the Great Patriotic War, had a substantial impact on the literature dedicated to Tukay, but nonetheless, his image was not forgotten. The "Ten-Year Anniversary of Tukay's Death" ("*Tukaynyŋ ülüena un yel tulu khatiräsenä bagyshlap*"), the collection of poems, published in 1923 as well as "Songs of Battle" by F.Burnash, did not contain poems dedicated to Tukay, but to his fellow writers: Sh.Babich, N.Isanbat, K.Amiri, Z.Bashirova, H.Taktash, K.Nazhmi, M.Zhalil, etc., or described "the battle sparks" of young poets. The following twenty- and thirty-year anniversaries of his death were fairly low-key.

Gali Rakhim distinguishes two trends in the literary aesthetic views of that period and writes the following: "… there exist two kinds of views on the history of literature: 1) seeing literature just as a type of fine art (aestheticism); 2) seeing the social importance of literature (sociologism)" [20: 287]. This is also true in the case of the Tukay-oriented literature: the search for new literary devices leads to the inner confrontation between sociologism and aesthetic ideas.

While the main focus was on the portrayal of positive heroes, who stand for reform and fight for these changes to the death, it was also important to reevaluate the image of Tukay in accordance with the proletariat requirements, so a number of poems portray him from the proletarian social point of view. Thus, comes the tendency to show Tukay as a poet "from the lower class", who "fought" for his freedom, as a patriot, or simply as "one of us". Tukay's poetry is also considered to be part of this structure, a symbol of the fight for freedom; it is adapted to the social ideals, when the main role goes to the social aspect of his poems. For example, in the poems "Tribute to Gabdulla Tukay" ("*Gabdulla Tukay istälegenä*", 1938) by G.Khuzhi, "To Tukay" ("*Tukayga*", 1938) by A.Yunys and "The Endless Song" ("*Zhyr mängelek*", 1938) by Sh. Mannur, the image of Tukay is that of a fighter for the rights of the poor, for freedom and for defeating the rich, his main aim being to lead the poet and the nation towards a new life. As a rule, current life is seen through the prism of the past and, structurally, they are opposed to each other. The division of times plays an important role in unravelling the main idea, whereas, the opposition of these two periods of time determines the social meaning. The past is seen as a still, scholastic entity, as opposed to the new society with its beautiful and peaceful being. In this light, Tukay gets the role of hero, who leads his people towards freedom, and this opposition thus becomes the main literary device in creating Tukay's social portrait.

Such works as "A Pair of Horses" ("*Par at*", 1938-1939), "The Childhood of the Poet" ("*Shagyrneŋ balachagy*", 1940) by S.Khakim and "Meeting Shurale" ("*Shüräle belän ochrashu*", 1938) by G.Sharaf denote the transition from social aspects to aesthetic ones. Here, the poet is described as an artist, a talented artist, who brings beauty to life and creates aesthetically perfect pieces of literature. The socially-oriented ideology disapproved of this tendency, which eventually evoked criticism of the functions of art, its purity and aesthetism. All these determined the changes in Tukay-oriented poetry that took place in the second half of the 20th century.

The poetry dedicated to Tukay was also affected by the social changes of the second half of the 1960s, when Tatar literature broadened its boundaries and gained new qualities. This time the changes had an impact on philosophy and literature, inspired by the aspiration to escape the boundaries of socially-oriented ideology and to de-

velop a creative perception of the world and life as a whole.

From this time on the portrayal of Tukay's image gets more complicated and layered: his image gets unravelled through the poet-poetry relation and the combination of realistic, romantic and mythological traditions, resulting in the use of new literary devices.

These renovations in Tukay-oriented poetry of the given period are noted by Kh.Tufan and his works "When Seeking for Tukay's Voice" ("*Tukay tavyshyn ezlaganda*", 1953), "The Colour of the People" ("*Khalyk töse*", 1958), "We are Still Together" ("*Bez haman bergä*", 1959), "The Sounds of Spring" ("*Yazgy avazlar*", 1966), "In the Cloud Coming from Tukays" ("*Tukaylardan kilgän küperdä*", 1968), "Bring Flowers to Tukay" ("*Chächäklär Tukayga kiteregez*", 1966), and "Though his Hands are Covered in Blood" ("*Kulyn kanga batyrsa da*", 1966). His poems show Tukay in a new light, where social and literary contexts come together. In the poem "We are Still Together" (1959), the author compares the poet to the state administration, seeing Tukay as a true leader, who can raise literature to a level higher than the government itself. The authors tend to elevate Tukay higher than the authorities and show him as a saint and holy person. In the 1960s and 1980s, this is the main quality describing the poet. Besides, the poem, dedicated to Tukay, features Aesopian language that "turned Tatar poetry of the 1960s and 1980s upside-down" [21: 120]. We find two approaches in Kh.Tufan's poetry: firstly, he addressed Tukay's poetry and creative work that allowed him to be the leader of Tatar literature, and secondly, he criticized the literature itself for being restrained by the current social and political ideas. All these caused a discussion about the true purpose of literature and art, their main qualities, about the influence that Tukay had on the new generation of poets, the conscience of those holding the quill and the power of literature to tell the truth. The poet became a role model and the idea came forth that higher education could secure national growth.

This tendency was strongly expressed by S.Khakim. His works "From Tukay's Notebook", the cycle of poems ("*Tukay däftärennän*", 1973), and "From the New Cycle of Poems" ("*Yaŋa shigyrlär ciklynnan*", 1976), etc., were a different way of portraying Tukay, i.e. portraying him as a leader of the Tatar nation, advancing literature.

Kh.Tufan introduced another novelty in the poetry dedicated to Tukay. He described the attitude of people towards Tukay, their thoughts on the present, past and their life as a society. Kh.Tufan realizes this approach in his poem "Bring Flowers to Tukay" (1966):

'With these flowers,
We greet you.
But only once a year
You see them, Tukay' [22: 128].

By paying Tukay their tribute and respect, people demonstrate their spiritual growth and cultural level. Kh.Tufan aspired to wake up those, who "fell asleep" and got lost in mundanity. He expressed his opinion of the country that saw its only goal as realizing five-year plans and building gigantic constructions. Once again this approach showed the social trend of literature and later, in the 20th century, became particularly relevant.

The next generation of poets that came after Tufan and Khakim, i.e. R.Faizullin, R.Mingalim, K.Sibgatullin, G.Afzal, etc., primarily focused on the literary side of social literature: the image of Tukay was regarded as the quintessence of literature, as an example of purity and holiness, the one who was honoured to have the name of a Poet. Tukay's work was believed to be the highest point of oral culture, that shattered the traditions of the early 20th century, and the phrase "Tukay's work" acquired greater meaning. Literature played a significant role in people's life. In his poem "You Can't Separate Tukay from Spring!" ("*Yazdan aeryp bulmyy Tukayny*!" 1966), R.Faizullin used an array of symbols, from one verse to another, further enriching Tukay-oriented poetry. The symbolic layers of spring allowed him to find a completely new unity of meanings.

'You cannot separate Tukay from spring!
In spring he came, in spring he burned away.
How could his spring fade in the future?
How could it disappear from the world?' [23: 94].

On the one hand, the author speaks about the infinite change of seasons, when spring comes over and over again, symbolizing the poet's immortality. On the other hand, the symbol of spring means hope, dreams and beauty dwelling in Tukay's soul and saying how young, holy and infinite Tukay will remain forever.

In his philosophical poem "With Age, with Spirit and Body…" ("*Yäsh belän dä, zhan häm tän belän dä…*"), K.Sibgatullin describes a soul tarnished by the times, and contrasts it to Tukay' saintly soul to emphasize the conscience and morals of the poet. Tukay's morals are seen as a means of cleansing people's souls and keeping their spir-

its high, as an example to look up to. Thus, the author gives his opinion of his times and people along with his disapproval of the state in which the nation finds itself. In the poem "Free-spoken Tukay" ("*Tury Tukay*") by Sh.Galiev, the image of the poet serves as a symbol of perfect morals, conscience and truth.

In the 1990s, as the literary traditions of the early 20th century renovated, the portrayal of Tukay changed from an ideal poet to a national fighter or a prophet. The future of the nation as the main idea is found in the poems "Big-Hearted Poet – to Writers" ("*Oly zhanly shagyr – ädiplärgä*", 1996) by I.Yuzeev, "The Birthday of the Mother-Tongue" ("*Tugan teleneŋ tugan köne*", 1995) by Sh.Galiev, "Loneliness" ("*Yalgyzlyk*", 1990) by Zolfat, "Tukay's Last Picture" ("*Tukaynyŋ soŋgy räseme*", 1990) by R.Akhmatzhanov, "The Layer of Tukay" ("*Tukay katlamy*", 2000) by Rob. Akhmatzhanov, "We're Not Going!" ("*Kitmibez!*" 1990) by R.Kharis that starts off with the "We're not going, we head there…" the epigraph by Tukay, "Tukay Said" ("*Äytte Tukay*", 1990) by M.Aglamov, and "Insomnia" ("*Yokysyzlyk*", 1990) by R.Zaidulla. Here, Tukay and the attitude towards him are represented in conjunction with the call for national independence. The authors introduce a secondary context along with the use of symbolic imagery. For example, the images of wind and ice in the poem "Loneliness" (1990) by Zolfat make us think of current times and the image of a black shadow, a reminder of the ideological canons, symbolizing the power that tries to destroy the nation. The light of a candle symbolizes life and love and emphasizes the fact that Tukay is alive for his people. Zolfat grieves that geniuses are underappreciated as it characterizes the nation.

These mythological and religious cosmogonic imagery systems allowed such poets as M.Aglamov, Rash.Akhmatzhanov, L.Zolkarnaev and G.Morat to characterize Tukay as a national hero, a messenger, sent to the Tatar people by Allah himself [24: 128]. In his poem "Tukay" (1991), G.Morat elevates Tukay to the rank of a heaven's idol that people could rely on. R.Gatash expresses a similar idea. In his work "Poetry!.." ("*Shigriat!..*", 1996) the Sufi motif: a human – Allah, Allah –a human, intertwines with the philosophy of the poet's greatness. His protagonist does not agree with the current state of poetry and is concerned about the low level that art has fallen to, thus he represents Tukay as a symbol of conscience and humanity for the poets who have lost their way. Accordingly, R.Gatash renovates the traditions of pure art and representatives of literary art with good morals. Kh.Aupov unravels this theme, going further in his poem "Renewing Conscience" ("*Iman yangartu*", 1991).

In the second half of the 20th century, the poems made the portrayal of Tukay more profound by means of devices used in epic writings [25: 118]. All the poems: "Room Forty" ("*Kyrygynchy bülmä*", 1971) by S.Khakim, "Letters from Tukay" ("*Tukaydan khatlar*", 1986) by M.Aglamov and "Tukay's Love Dreams" ("*Tukaynyŋ mäkhäbbät töshläre*", 2000) by R.Kharis, have realistic elements of biography, satiric vibes, social opinions (nation, its destiny, past, present, future), philosophical thoughts (human beings and life, the meaning of life and the purpose of humanity), literary issues (literature and the role it plays in people's life, poets' lofty goals and their path) and political regrets (Marxist ideology and tragedies caused by the existing state system). Tatar poetry develops the national ideal: a revolutionary image of Tukay in political, social, axiological and romantic aspects in the 1960s and 1980s and in the 1990s. During the rise of the Tatar nation, Tukay once again takes on the role of national fighter.

As we see, the image of Tukay and his personality are connected with all the problems and issues of Tatar literature throughout the entire 20th century. On the whole, Tukay-oriented poetry of the 20th century could serve as an indicator of all the changes Tatar literature has gone through, the development of literary traditions and the preservation of national identity and values.

References

1. *Khäsänov M.Kh.* Tukay turynda süz // Tukay häm 20 gasyr tatar mädäniyate: Shagyyr'neŋ 110 ellygyna bagyshlangan khalykara konferentsiya materiallary. Kazan, 1997. B. 3-5. (in Tatar)
2. *Zahidullina D.F.* Ädäbiyat kanunnary häm zaman. Kazan: Tatar. kit. näshr., 2000. 271 b. (in Tatar)
3. *Khabutdinov A.Yu.* Tatarskoe obshchestvenno-politicheskoe dvizhenie v dosovetskiy period: 1900-1918 gg. Ch. 1. Kazan': Izd-vo KGU, 1997. 62 s. (in Russian)
4. *Akchura Y.* Damella Galimžan äl-Barudi. Kazan: "Iman",1997. 76 b. (in Tatar)
5. *Khabutdinova M.M.* Problema lichnosti v tvorchestve Kh.Taktasha: diss. ...kand. filol. n. Kazan', 1998. 181 s. (in Russian)
6. *Zäbirev G.* "Yäsh' yöräklär" kitaby mönäsäbäte ilä // Shura. 1913. №10. B. 312-313. (in Tatar)
7. *Ibragim T.* Sufiyskaya kontseptsiya "sovershennogo cheloveka" // Chelovek kak filosofskaya problema: Vostok-Zapad. M., 1991. S. 63-68. (in Russian)

8. *Sibgatullina Ä.T.* Sufichylyk serläre: törki-tatar shig''riyatendä dini-sufyychyl simvollar, obrazlar atamalar. Kazan: Zaman, 1998. 367 b. (in Tatar)
9. *Braginskiy I.* K itogam diskussii o periodizatsii istorii literatur Vostoka // Narody Azii i Afriki. 1965. №3. S. 55-72. (in Russian)
10. *Gafiyatullina N.M.* XX gasyr tatar shig''riyatendä Tukay obrazy: Filol. fän. kand. diss. Kazan, 2002. 173 b. (in Tatar)
11. *Sineokaya Yu.* Rubezh vekov: Russkaya sud'ba sverkhcheloveka Nitsshe // F.Nitsshe i filosofiya Rossii. SPb, 1990. S. 58-72. (in Russian)
12. *Belyy A.* Simvolizm kak miroponimanie. M.: Respublika, 1994. 528 s. (in Russian)
13. *Lotman Yu.* Literatura v kontekste russkoy literatury XVIII veka Yu.Lotman // O russkoy literature. SPb, 1997. S. 118-137. (in Russian)
14. *Ibrahimov G.* Al'bom mönäsäbäte belän ber-ike süz // Äsärlär: 8 tomda. T. 5. Kazan: Tat.kit.näshr.,1978. S. 178-200. (in Tatar)
15. *Khalit G.* Mnogolikaya lirika. Kazan': Tatar. kn. izd-vo, 1990. 405 p. (in Russian)
16. *Musabekova R.R.* Sagit Suncheley: sud'ba i tvorchestvo. Kazan', 2001. 120 s. (in Russian)
17. *Sünchäläy S.* Azan // Shähri Kazan. 1993. 26 may. (in Tatar)
18. *Iskhakyy G.* Tukay mäkhäbbäte // Miras. 1992. №4. B. 82-84. (in Tatar)
19. *Välidi Ž.* Mögallimä // Vakyt. 1915. 10 gyynvar. (in Tatar)
20. *Räkhim G.* Urta mäktäptä ädäbiyat ukytu turynda // Mägarif. 1924. №5. B. 280-290. (in Tatar)
21. *Zahidulina D.F.* Tatar ädäbiyatyna khas milli üzenchäleklär: ikenche echtälek tudyru // TATARICA. 2013. № 1. B. 115-126. (in Tatar)
22. *Tufan Kh.* Chächäklär kiteregez Tukayga // Min Tukayga kiläm. Kazan: Tatar.kit.näshr., 1996. B. 24-25. (in Tatar)
23. *Fäyzullin R.* Yazdan aeryp bulmyy Tukayny!.. // Min Tukayga kiläm. Kazan: Tatar.kit.näshr., 1996. B. 94-95. (in Tatar)
24. *Galiullin T.N., Yusupova N.M.* Obraz Tukaya kak natsional'nyy ideal v tatarskoy poezii XX veka // Filologiya i kul'tura. Philology and Culture. 2012. №3 (29). S. 126-129. (in Russian)
25. *Gafiyatullina N.M.* XX gasyr tatar shig''riyatendä Tukay: Monografiya. Kazan: "Matbugat yorty" näshr., 2002. 152 b. (in Tatar)

XX ГАСЫР ТАТАР ПОЭЗИЯСЕНДӘ ТУКАЙ ОБРАЗЫ: ӘДӘБИ-ЭСТЕТИК ҺӘМ ИҖТИМАГЫЙ-ФӘЛСӘФИ ГӘҮДӘЛӘНЕШЕ

Нурфия Марс кызы Йосыпова,
Казан федераль университеты,
Россия, 420021, Казан шәһәре, Татарстан ур., 2 нче йорт,
faikovich@mail.ru.

Габдулла Тукай турындагы шигърият татар сүз сәнгатендә аерым катламны тәшкил итә. Ул XX йөз башында формалаша һәм бер үк вакытта шагыйрь шәхесен әдәби шәрехләү кануннарын да тәкъдим итә. Татар әдәбияты тамырдан үзгәргән вакытта әдәбиятта яңа идеал – шагыйрь, замандаш милләт хадиме образы пәйда була. Халыкка игелек, милләткә хезмәт итү, милләт бәхете өчен көрәшү кебек сыйфатлар милли идеалның эчтәлеген билгеләсә, әдәби гәүдәләнештә дини-суфичыл Камил инсан концепциясе һәм рус, аның аша Ауропа әдәбиятыннан кергән камил кеше теорияләре кисешә. Шушы нәзари нигездә Ш.Бабич, М.Фәйзи, С.Сүнчәләй, Н.Габидов h.б. әдипләр шигырьләрендә Тукайны пәйгамбәр югарылыгында шәрехләү, аның даһилыгын, иҗатының бөеклеген раслау, милли юлбашчы булуын ассызыклау тенденциясе алга чыга. Шагыйрь образын изге китаплардагы пәйгамбәрләр баскычына кую әдәбиятның иҗтимагый дәрәҗәсен күтәрә, шагыйрьлекне милләт өчен иң әһәмиятле, файдалы эшчәнлек төренең берсе буларак аңлата башлый.

1920 еллардан, иҗтимагый-сәяси, әдәби-эстетик фикердәге үзгәрешләргә нисбәтән, Тукайны бәяләүдә үзгәрешләр башланып китә, шушы фонда шагыйрь образын социологик һәм эстетик яссылыкта шәрехләү тенденциясе формалаша.

Тукай турындагы поэзиядә яңарыш, иҗтимагый яшәештәге үзгәрешләр тәэсирендә, 1960 еллардан башлана. Х.Туфан, С.Хәким, Р.Фәйзуллин, Р.Мингалим, К.Сибгатуллин, М.Шабаев, Г.Афзал h.б. иҗатларында Тукай образының поэтик гәүдәләнеше халыкчан шагыйрь итеп күрсәтүдән шигъриятнең дәрәҗәсен, кыйммәтен билгеләүче бизмән, шагыйранә югарылык үрнәге буларак шәрехләүгә борыла, аңа мөнәсәбәт татар халкының үзен бәяләү чарасы кебек тәкъдим ителә башлый. XX гасырның соңгы чирегендә иҗат ителгән әсәрләрдә Тукайны шагыйрьләр идеалына хас сыйфатлар берлеге итеп караудан милли көрәшче (Туры Тукай) кебек сурәтләүгә күчеш күзәтелә һәм 1990 елларда – милли күтәрелеш көчәйгән елларда –

М.Әгъләмов, Рәш.Әхмәтҗанов, Зөлфәт, Р.Харис, Г.Морат һ.б. шигъри әсәрләре Тукайны кабат милли герой, милләт хадиме буларак тәкъдим итә.

Төп төшенчәләр: татар шигърияте, идеал, Тукай, Камил инсан, образ, шәрехләү, герой концепциясе.

Теләсә кайсы халыкның тарихында, мәдәниятендә иҗтимагый-сәяси кануннардан югарырак торган милли хәтер, милли кыйммәтләр һәм шул кыйммәтләргә җавап бирердәй милли герой образы урын ала. Татар халкы өчен мондый югарылыкка Габдулла Тукай ия. Ул XX гасыр татар әдәби, тәнкыйди барышында гына түгел, гомумән, мәдәният, тарих, иҗтимагый фикер үсешендә аерым урынны били, М.Хәсәнов карашынча, «XX гасыр татар тормышының энциклопедиясе, дөнья мәдәнияте бакчасындагы татар чәчәге» булып тора [1: 4]. Шуңа да XX гасыр Тукай турында әсәрләр язылып, аның поэтик образын әдәби интерпретацияләү, сүз сәнгатен, иҗади югарылыкны, татар дөньясы алга куйган идеалны һәм, гомумән, тормышның үзен аның белән үлчәп карау дәвере итеп карала. Тукай турындагы әдәбият XX йөз башында формалаша, аны образ буларак шәрехләү һәм сурәтләүнең теоретик, иҗтимагый-фәлсәфи нигезләре дә шушы чорда эшләнә.

Тукай образын үзәккә алган әдәбият гомумәдәби процесстагы тенденцияләргә аваздаш үсеш-үзгәреш кичерә. Мәгълүм булганча, XX йөз башы әдәби-эстетик фикер үсешендә һәм иҗтимагый-мәдәни тормышта кискен үзгәрешләр чоры, бер үсеш баскычыннан башка этапка күчү дәвере, чиктәш ситуациягә аяк басу вакыты буларак билгеләнә. Сүз сәнгате, бер яктан, үткән гасырлар сынавын кичкән классик традицияләргә нигезләнүен дәвам итсә, икенче яктан, шул традицияләрне «үтеп китеп», аларны яңарту, трансформацияләү омтылышын алга куя. Милли яңарыш һәм үсеш идеяләре әдәбият, мәдәният, мәгариф өлкәләрендә үзгәреш, яңача сулыш кирәклеген аңлау белән бергә үрелә. Билгеле бер кануннар нигезендә формалашып, аң-белемгә өндәгән, шул юл белән халыкны бәхетле итәргә омтылган мәгърифәтчелеккә алмашка иҗтимагый-сәяси тормыш белән тирән бәйләнгән, милли идея белән сугарылган әдәбият килә һәм милли хәрәкәт халыкны яңа тормышка әйдәү идеясе белән бәйләнә. Идеаль тормыш моделен төзеп, идеаль герой-тип тудырып, шушы максатка ирешеп була дип санала [2: 194]. Шушы шартларда тормыш юлында кыйбласын югалтканнарга үрнәк булырлык, милләтнең рухи ихтыяҗын канәгатьләндерерлек шәхесне идеал итү, эзләү һәм табу зарурияте туа, әдәби-эстетик фикердә чор таләпләренә җавап бирердәй идеаль шәхес мәсьәләсендә эзләнүләр башлана һәм, мондый югарылыкка ирешкән шәхес буларак, Тукай аерып куела.

Тукай образында чагылыш тапкан әлеге идеал әдәби мәйданга, урта гасыр мөселман һәм XIX гасыр традицияләрен дәвам итеп, рус, көнбатыш фәлсәфәсенең эстетик фикерләре белән баетылган, чорга аваздаш яңа дөньяви үрнәк булып килә. XX йөз башы иҗтимагый-фәлсәфи һәм әдәби фикерендә алга куелган ике үзенчәлек –дөньявилыкка йөз белән борылу һәм милли фактор – аның формалашуына тирән йогынты ясый, чорның төп сыйфатларына таянып, без аны «милли идеал» дип атыйбыз. Шулай татар әдәбияты Шәрыктан Гаребкә, дини-мәгърифәтчел рухтан – дөньяви реалистик һәм романтик, традицион халык мәдәниятеннән югары культурага борылган вакытта сүз сәнгатендә яңа идеал – шагыйрь, замандаш милләт хадиме образы пәйда була. Аның нигезен И.Гаспралы тәкъдим итә, соңрак бу фикерләр Г.Баруди тарафыннан үстерелә һәм «милләт хадиме» милләт бәхете өчен көрәшү»че [3: 36] буларак шәрехләнә башлый, Й.Акчура милләт хадименең «милләт сулышы белән яшәүче рухи юлбашчы, бөтендөнья фикер үсешендәге яңалыкларны үз милләте файдасына хезмәт иттерүче» [4: 11] дип төгәлләштерә. Әнә шулай «XIX гасыр ахыры җәдитчелек фәлсәфи фикерендәге герой концепциясе» [5: 29] XX йөз башында җиңеп чыга. Алга таба әлеге концепция Н.Хәлфин, Җ.Вәлиди, Г.Зәбирев хезмәтләрендә тагын да камилләшә, мәсәлән, Г.Зәбирев Г.Ибраһимовның «Яшь йөрәкләр» романына язган рецензиясендә милли идеалның милләт үсешендәге әһәмиятен ассызыклап үтә [6: 313].

XX гасыр башы татар поэзиясендә Г.Тукай, шушы таләпләргә җавап биреп, милләткә хезмәт итү, милләт бәхете өчен көрәшү кебек сыйфатларны үзендә туплаган милли идеал буларак күтәрелә, ул татарны милләт буларак туплауда бер үзәккә әйләнә.

XX йөз башы татар шигъриятендә Тукай образының поэтик гәүдәләнешендә дини-

суфичыл Камил инсан концепциясенең һәм рус, аның аша Аурупа әдәбиятыннан кергән «гадәттән тыш кеше» теориясенең синтезы күренә. Бер яктан, көнчыгыш суфичылык әдәбиятыннан үтеп кереп, урта гасыр татар сүз сәнгатендә иркен файдаланылган Камил инсан өйрәтүе үзләштерелүен дәвам итә. Билгеле булганча, суфичылык фәлсәфәсенең нигезләрен эшләгән галим Мөхии-д-дин Ибн Гарәби (1165-1240) тарафыннан тәкъдим ителгән [7: 63] Камил инсан Аллаһның кешедәге иң төгәл, дөрес чагылышы буларак карала. Шәрык фикер иясе тарафыннан абсолют камиллек үрнәге итеп Адәмнән Мөхәммәдкә кадәрге пәйгамбәрләр күтәрелә, соңгысына аеруча игътибар бирелә. Мөхәммәд галәйһиссәлам суфиларның идеалы төсендә билгеләнә, алар пәйгамбәр кебек үк, Аллаһының рухы һәм сыйфатлары белән сугарылган камил шәхес – «инсануль-камил» дәрәҗәсенә ирешү турында хыялланалар» [8: 13] һәм Аллаһ бөеклегенә күтәрелеп, аның белән тиңләшкән камил кеше бөеклек (возвышенное) буларак кабул ителә [9: 57]. Шулай Мөхәммәд пәйгамбәр мөселман дөньясының идеалына әверелә, классик көнчыгыш поэзиясендә аңа багышлап махсус шигырьләр – Нәгът-и шәрифләр дә иҗат ителә. Әлеге принциплар Тукайны әдәби гәүдәләндерүдә дә ачык чагыла һәм аның башлангычы көнчыгыш суфичылык поэзиясенә тоташуы бәхәссез [10: 23].

Икенче яктан, Ф.Ницшеның шушы чорда Аурупа әдәбиятыннан үтеп кергән һәм билгеле күләмдә татар дөньясында яңгыраш тапкан «гадәттән тыш кеше» [11: 60] өйрәтүе дә Тукай образында чагылыш тапкан милли идеалның әдәби гәүдәләнешенә тәэсир ясый. Ницше, Иранда туган зароастризм диненең пәйгамбәре Заратустра нигезендә, «Аурупа цивилизациясе күрмәгән яңа гений, яңа Кеше образын тудыра» [12: 178]. Ул «өстен кеше»нең, җәмгыять кануннарына буйсынып яшәүдән бигрәк, башкалар өчен азат шәхес үрнәге булырга тиешлеген билгели. Шул чордагы татар әдәби фикеренең ихтыяҗларына өлешчә җавап биргән әлеге фәлсәфи тәгълимат милләт азатлыгына омтылган, шул нигездә яңа яшәеш моделен, җәмгыятен төзергә теләгән татар зыялылары өчен мөһим тоела, милли эчтәлеккә утыртылып, сүз сәнгатенә «көчә» һәм милли идеалның гражданлык характерында урын ала.

XX йөз башында әлеге нәзари нигезгә таянып иҗат ителгән бер төркем шигырьләрдә Тукайны пәйгамбәр образы белән бәйләнештә сурәтләү тенденциясе чагыла. Шагыйрьлекне пәйгамбәр миссиясе белән тиңләп карау тенденциясе пантеистик юнәлештәге суфичылык әдәбиятыннан ук килә. Илаһи сүзнең зур кыйммәткә ия булуы, гомумән, урта гасыр әдәби фикерендә канун санала. Ю.Лотман бу үзгәрешләрнең рус әдәбиятында XVIII гасырда башлануын һәм поэзия, шигъри сүзнең илаһи текстларга алмашка килүен һәм аларның функцияләрен үзләштерүен, илаһи сүзне халыкка җиткерүче пәйгамбәр урынын шагыйрь шәхесе алуын ачыклый [13: 122]. Әдәби-эстетик фикер татар җирлегендә дә шул рәвешле секуляризация, сыйфат үзгәреше кичерә. Илаһи сүз дөньяви фикер белән алышына торган бу чорда, дини идеология башкарак планга күчеп, аның урынын иҗади сүз ала һәм дөньяви идеология, әдәби-эстетик, фәлсәфи фикернең төп таянычына әйләнә. Бу фикерләрне дәлилләп, Г.Ибраһимов «Альбом мөнәсәбәте илә» мәкаләсендә: «Сәнгать – яңа заманның дине, бөек сәнгатькярләр ул диннең пәйгамбәрләредер» [14: 200], – дип яза. Шуңа да 1910 еллар татар поэзиясендә, шагыйрь һәм шагыйрьлек темасына бәйләнештә, пәйгамбәр – шагыйрь образы алга чыгуы [15: 122] табигый.

С.Сүнчәләйнең «Азан» (1912), «Шагыйрьгә» (1913), Н.Габидовның «Нигә бу шәмнәр сүнә» (1913) шигырьләрендә Тукай ак, чиста күңелле, рухи саф, әхлакый бөтенлеккә ия, сабыр, акыллы шагыйрь – пәйгамбәр – дәрәҗәсендә сурәтләнә. Сүнчәләй иҗатын өйрәнгән Р.Мусабекова «Азан» да (1912) азан символик образын «яңа таң»ны хәбәр итүче, рухи коллыктан, торгынлыктан уятучы» [16: 38] дип шәрехли. Моннан тыш, символик образ буларак, шигырь тукымасында аның башка мәгънә бөтенлекләренә ия булуы да ачык күренә. Шигырь авторы, Тукайның һәр сүзен Аллаһ сүзе, бөтен иҗатын «татар халкын – баен, ярлы гавамын, мулласын» йокыдан уятучы, «таң атуын хәбәр итүче» азан белән тиңләштереп, шагыйрьне Аллаһ югарылыгына күтәрә, Аллаһ – кеше, кеше – Аллаһ кебек суфичылык мотивы тудырыла:

Бер гаҗәпләнсен кояш, таң, җен, фәрештә, җир, адәм,

Бар да торсын мактасын тәңрен, яраткан Алласын! [17]

Биредә «камил инсан» өйрәтүенең әйләнмә (круг кругов) образы кулланылышка керә һәм сурәт иҗат итүнең үзенчәлекле алымына әйләнә. С.Сүнчәләй тирә-яктагыларны «кояш, таң, җен, фәрештә, җир, адәмнәр»гә

тиңләштереп, үзгә бер дөньяны бирә һәм Тукайны шуның үзәгенә куя. Әмма әлеге югарылык суфичылык чикләрендә түгел, дөньяви контекстта кабул ителә, шигърияттнең бөеклеге кебек кабул ителеп, шигъри даһи – «Аллаһ» янәшәлеге тудырыла: Тукай шигъриятне һәм милләтне яшәтүче, алга әйдәүче үзәк бер көчкә әверелә, милли рухлы иҗаты шуңа ирешүдә төп корал хезмәтен үти. С.Сүнчәләйнең «Шагыйрьгә» (1913) шигырендә дә пәйгамбәр-вәхи янәшәлеге Тукай-шигырь янәшәлеге булып төгәлләшә, автор аның шигырьләрен вәхи, Аллаһтан иңгән кәләмнәргә тиңләп, шәхесен Аллаһ кәләмнәрен Җир кешеләренә тапшырып, халыкны сабырлыкка өндәүче изге пәйгамбәр дәрәҗәсендә сурәтли.

Х.Габидовның фәлсәфи рухта язылган «Нигә бу шәмнәр сүнә» (1913) шигырендә Тукай образы суфичылык әдәбиятында еш кулланылган шәм символы аша ачыла. Суфичыл образлар системасы, диңгез шаулавы, бөтен дөньяның төтенгә күмелүе, куркыныч өннәр чыгарып, ил корабының ыңгырашуы кебек романтик детальләр ярдәмендә шагыйрь татар милләтенең торышын бәяли, шагыйрь һәм милләт язмышын илаһи бердәмлектә сурәтләргә омтыла. Суфи әдәбиятта Аллаһ сурәтендә кулланылган шәм, традицион эчтәлеген үзгәртеп, Тукайның даһилыгын, бөеклеген ачуга юнәлтелә, суфичыл образлар төп идеяне төгәлләштерә: татар милләтен даһилары яшәтә, аларның үлеме милләтнең якты киләчәген томанлый. Ш.Бабичның «Габдулла әфәнде Тукаев» (1911), «Тукай үлгәч» (1913) кебек мәдхия-мәрсияләре дә Тукайны пәйгамбәр, камил инсан дәрәҗәсендә тасвирлый. Әнә шулай шагыйрь образын пәйгамбәр баскычына кую әдәбиятның иҗтимагый дәрәҗәсен күтәрә, шагыйрьлекне милләт өчен иң әһәмиятле, файдалы эшчәнлек төренең берсе итеп аңлата башлый.

Шуңа параллель рәвештә Тукай иҗатының бөеклеге, даһилыгы турында уйланулар алга чыга. Шагыйрьнең вакытсыз үлеме бу процессны тизләтеп җибәрә, ул татар халкы өчен зур югалту буларак кабул ителә. Тукайга багышланган бер төркем шигырьләр менә шушы шартларда киң мәйдан ала, шагыйрьгә багышлап, илледән артык шигырь иҗат ителә. Мәсәлән, С.Сүнчәләйнең «Иңеш» (1913) шигыре – шушы юнәлештәге әсәрләрдән. Кояш образының шигырь структурасында динамик хәрәкәте, үсеш-үзгәреше аркылы автор Тукай шәхесенә, тормышына һәм татар халкының шагыйрьне югалтканнан соңгы халәтенә бәя бирә. Шушы ук мотив Ш.Фидаиның «Тукай» (1913), М.Укмасиның «Тукайны сагыну» (1913) шигырьләрендә тагын кабатлана.

Г.Ибраһимовның 1913 елда дөнья күргән «Татар шагыйрьләре» (1913) хезмәтенә мөнәсәбәтле, Тукай иҗаты тирәсендә башланган әдәби бәхәсләр тәэсирендә аның шагыйрьлек кыйммәтенә, даһилыгына бәя тагын да калкулана: ул татар реалистик поэзиясен нигезләүче шагыйрь, остаз, тел остасы үрнәге итеп куела башлый. Бу юнәлештә С.Сүнчәләй беренчеләрдән була. Аның «Бер газетага» (1913) шигыре төп мәгънәсе белән шул чорда Тукайга каршы юнәлтелгән урынсыз карашларга, шагыйрь һәм халык мәсьәләсе тирәсендә барган бәхәсләргә җавап рәвешен ала. Җ.Юмаевның «Шагыйрь үлде» (1913) шигырендә дә шушы мотивлар алга куела. Автор Тукай өстенә «гайбәт яудырган» тәнкыйтьчеләрне «монафикълар, бәдбәхетләр» дип атый һәм шагыйрьнең үлемен «шул ходайсызлардан» котылуның бердәнбер чарасы итеп күрә. Г.Сөнгатинең «Сүнде» (1914), Я.Мамишевның «Ядкяр өчен» (1913), К.Патииның «Тукайга» (1914) шигырьләрендә дә Тукайның шагыйранә бөеклеген ачу тенденциясе күзәтелә.

Р.Ибраһимованың «Китте шагыйрь» (1913), Я.Кизләвинең «Сөекле шагыйремез мәрхүм Г.Тукаев рухына» (1913), Г.Гайнуллин-Чокалыйның «Габдулла әфәнде Тукаев хакында мәрсия» (1913) шигырьләрендә исә Тукай халыкчы буларак гәүдәләнеш таба. Чор әдәби фикеренә аваздаш төстә, халыкчылык төшенчәсе «идея байлыгы, идеалы күпчелекне эченә алган халык мәнфәгатенә хезмәт итү» [18: 83], «гавам мәнфәгатен алга кую, фәнне, сәнгатьне гавамлаштырырга хезмәт итү» [19] мәгънәсендә аңланыла.

Тукайга багышланган поэзиядә шагыйрь шәхесе, иҗатына хас төп сыйфатлар еш кына шартлы сурәтлелек аша ачыла, шушы фонда шигъри фикерләүдә символика алга чыга. Мәсәлән, Ш.Бабичның «Габдулла әфәнде Тукаев» (1911) шигырендә Тукай ай образы, К.Курмашевның «Әдәбият былбылы олугъ шагыйремез Габдулла Тукаевка» (1913) әсәрендә Чулпан, якты кояш образлары аша бәяләнә. Кояш, Ай, Чулпан йолдыз образ-символлары белән Тукайның берлеге, бөеклеге, поэзиясенең зурлыгы һәм аны югалткан халык фаҗигасе арасында үткәрелгән параллельләр

шагыйрьнең милли кыйммәтен көчәйтүгә хезмәт итә. Бу төр шигырьләрдә Тукайга соклану, аңа булган чиксез мәхәббәт, шагыйрь иҗатының бөеклеген исбатлау төп эчтәлекне тәшкил итә. Лирик герой өчен Тукай остаз, чиксез бөеклек, шагыйранә талант үрнәге булып күтәрелә.

Шагыйрь иҗатының миллилеген, лирик нәфислеген бәяләүгә юнәлтелгән шигырьләрдә дә символик сурәтлелекнең көчле булуы күзгә ташлана. Мәсәлән, Г.Сөнгатинең «Милләтебезнең сандугачы китте» (1913), М.Фәйзинең «Габдулла әфәнде!» (1912) шигырьләре – шушы юнәлештәге әсәрләрдән. Мондый шигъри әсәрләрдә Тукай иҗатын бәяләү юлында суфичылык әдәбиятыннан ук яратып кулланылган бакча һәм сандугач символик образлары активлаша. Шагыйрь образын сандугач символы аша чагылдыру тенденциясе көнчыгыш әдәбиятында ук киң кулланыла һәм үз эченә бикләнгән, шау-шулы халык дөньясыннан яшеренгән шагыйрьне гәүдәләндерә, ләкин Г.Сөнгати, М.Фәйзи әсәрләрендә аның башка мәгънәви бөтенлеге күзәтелә: сандугач символы Тукай поэзиясенең камиллеген, серлелеген, милләткә мәхәббәтен ачуга юнәлтелә, Тукай – милләт сандугачы янәшәлеге барлыкка килә.

Гомумән, тикшерелә торган чор лирикасында шагыйрьне объектив сурәтләүдән бигрәк, субъектив башлангычка зур урын бирелә, Тукай үлеменә бәйле рәвештә халыкның эчке дөньясын, җанындагы сызлануларын, рухи кичерешләрен чагылдыру өстен куела һәм романтик сурәтлелек, экзистенциаль мотивлар алга чыга. Романтик буяулар шагыйрьнең бөеклеген, халыкның аңа чиксез мәхәббәтен һәм хөрмәтен күрсәтүгә, Тукайның татар дөньясына багышлаган гомерен, хезмәтләрен бәяләүгә йөз тота, экзистенциаль мотивлар исә милләтнең аны югалтканнан соңгы халәтен ачуга юнәлдерелә.

1920-1950 еллар – Тукай турындагы әдәбиятта аның шәхесен үзәккә алган шигъри әсәрләрнең чагыштырмача аз язылган чоры. Шушы вакыт аралыгында бер-бер артлы килгән Октябрь инкыйлабы, гражданнар, Бөек Ватан сугышлары кебек вакыйгалар Тукай турындагы әдәбиятка да сизелерлек йогынты ясый, шулай да Тукай шәхесенә, образына игътибар тулысынча кимеми. Мәсәлән, 1923 елда «Тукайның үлүенә ун ел тулу хатирәсенә багышлап» исемендә күмәк басма дөнья күрә, Ф.Бурнаш «Көрәш җырлары» (1923) бер җыентык бастыра, ләкин ул мәҗмугада Тукайга яд ителгән шигырьләр урын алмый, Ш.Бабич, Н.Исәнбәт, К.Әмири, З.Бәширова, Һ.Такташ, К.Нәҗми, М.Җәлил кебек замандашлары яки яшь шагыйрьләрнең «көрәш очкыннары» белән тулы шигырьләреннән үрнәкләр бирелә. Шагыйрьнең үлеменә егерме, утыз ел тулган көннәр дә чагыштырмача тыныч үтеп китә.

Чор әдәби-эстетик фикерендә Гали Рәхим ике карашны аерып чыгарып, болай дип яза: «... әдәбият тарихына ике төрле караш бар: 1) әдәбиятка нәфис сәнгать итеп кенә карау (эстетизм); 2) әдәбиятның иҗтимагый әһәмиятенә игътибар итү (социологизм)» [20: 287]. Мондый күренеш Тукай турындагы әдәбиятта да ачык чагылыш таба: шуның нәтиҗәсендә яңа алымнар эзләү әдәби фикердә социологизм белән эстетик фикернең эчке көрәшенә китерә.

Илдәге яңарышны яклаган, шул көрәштә үзен аямаган уңай каһарманны сурәтләү көн үзәгенә баскан чорда Г.Тукай образының да пролетариат билгеләгән төп сыйфатлар, таләпләр яссылыгыннан бәяләнергә тиешлеге көн тәртибенә куела һәм бер төркем шигырьләрдә аның сурәтләнеше пролетар, социаль эчтәлек белән бәйләнә. Шуңа мөнәсәбәттә аны «түбән сыйныф» азатлыгын «яклап көрәшкән» шагыйрь, патриот, ягъни «безнеке» итеп тәкъдим итү тенденциясе формалаша. Тукайның шигърияте дә шул структураның бер буыны итеп карала һәм азатлык өчен көрәш символы булып күтәрелә, сәяси идеалларга буйсындырыла, шигырьләренең иҗтимагый ягына, халыкчанлыгына басым ясала. Мәсәлән, Г.Хуҗиның «Габдулла Тукай истәлегенә» (1938), Ә.Юнысның «Тукайга» (1938), Ш.Маннурның «Җыр мәңгелек» (1938) шигырьләрендә Тукай образы ярлылар өчен көрәшү, азатлык яулау, байларны җиңү мотивлары белән берлектә тасвирлана, шагыйрь һәм халыкны яңа тормышка алып баручы янәшәлеге алга чыга. Мондый үрнәкләрдә, кагыйдә буларак, хәзерге тормышны үткән аша чагылдыру принцибы алга чыга, структур яктан вакытлар оппозициясе көчле. Вакыт бүленеше идея-эчтәлекне ачуда әһәмиятле өлешкә әверелә, вакыт аралыгы, ике чор каршылыгы иҗтимагый эчтәлеккә төреп тәкъдим ителә. Үткән тормыш катып калган, схоластик бербөтен булып, яңа төзелгән җәмгыятьнең алсу, матур көнитешенә каршы куела. Шушы

җирлектә Тукай шәхесе «азат» яшәешкә алып чыгучы образ буларак күтәрелә һәм мондый каршылык Тукай образын социаль бәяләүдә төп сәнгати алымга әверелә.

С.Хәкимнең «Пар ат» (1938-1939), «Шагыйрьнең балачагы» (1940), Г.Шәрәфнең «Шүрәле белән очрашу» (1938) кебек әсәрләре иҗтимагый якның эстетик калып белән алышынуын хәбәр итә. Мондый әсәрләрдә каләм иясе матурлык тудыручы оста, эстетик камил әсәрләр иҗат итүче шагыйрь итеп бәяләнә. Бу тенденция әдәбиятта иҗтимагый якның яктыртылышын гына таләп иткән идеологиягә тискәре мөнәсәбәтне белдерү чарасына да әверелеп китә, әкренләп сәнгатьнең вазифалары, сафлыгы, эстетикасы турындагы сүзгә бару да тоемлана башлый. Нәкъ шушы сыйфатлар Тукай турындагы поэзиядә XX гасырның икенче яртысында булачак үсеш-үзгәрешне нигезли.

Тукай хакындагы поэзиядә яңарыш, иҗтимагый яшәештәге үзгәрешләр тәэсирендә, 1960 елларның икенче яртысыннан башлана, татар әдәбиятының киңәю-тармаклану вакытында яңа сыйфат үзгәрешләре белән байый, тулылана. Аның, алдагы чорлар белән чагыштырганда, башкарак юнәлештә үсеп китүе фәлсәфи һәм әдәби фикердәге яңалыклар, әдәбиятның иҗтимагый кануннарны алга куйган идеологик кысалардан чыгуга омтылышы, дөньяны, яшәешне сәнгатьчә кабул итүнең яңа яклары ачылу белән аңлатыла.

Шушы чордан Тукай образының сурәтләнеше катлаулы һәм катнаш төс ала: бер әсәр чигендә Тукай образына мөнәсәбәттә шагыйрь һәм шигъриятнең хәле, реалистик, романтик һәм мифологик традицияләрнең бергә кушылуы күзәтелә, моңа исә төрле сәнгати алымнар аша ирешелә.

Агымдагы чорда Тукайга багышланган поэзиядәге яңарышны «Тукай тавышын эзләгәндә» (1953), «Халык төсе» (1958), «Без һаман бергә» (1959), «Язгы авазлар» (1966), «Тукайлардан килгән күпердә» (1968), «Чәчәкләр китерегез Тукайга» (1966), «Кулын канга батырса да» (1966) кебек әсәрләре белән Х.Туфан хәбәр итә. Аның шигырьләрендә яңа бер күренеш – Тукайны сурәтләүдәге социологик юнәлеш кире кагылып, иҗтимагый-әдәби эчтәлекне берләштерү сыйфаты беренче планга чыга. Мәсәлән, «Без һаман бергә» (1959) шигырендә ул, шагыйрь һәм дәүләт эшлеклесен чагыштырып, беренчесенең чын юлбашчы икәнлеген раслый, шуның ярдәмендә әдәбиятның тормыш-яшәештәге урынын хакимият баскычыннан да югары күтәрү максатын куя. Хакимнәрдән өстен Тукай образын бизәүдә сакральләштерү, изгеләштерү тенденциясе тоемлана. 1960-80 еллар арасында бу сыйфат шагыйрьгә бәя бирүнең төп хасиятләреннән берсенә әверелә. Моннан тыш, Тукай турындагы поэтик әсәрләрдә «1960-1980 еллар татар шигъриятен тамырдан үзгәртерлек яңалык булып яңгыраган» [21: 120] эзоп теле алымы активлаша. Х.Туфан шигырьләрендә бәя ике яклы төс ала: бердән, аның шагыйрьлегенә, татар әдәбиятын әйдәп баручы кебек иҗади хасиятләренә мөрәҗәгать ителсә, икенчедән, идеологик кысаларга кертелеп, иҗтимагый-сәяси идеяләр белән генә яшәгән әдәбият үзе тәнкыйтьләнә башлый. Шушы нигездә, әдәбият-сәнгатьнең бурыч-максатлары, үзәк сыйфатлары, әхлаклылыгы мәсьәләләре күтәрелә, Тукай шәхесенең һәм иҗатының яңа буын шагыйрьләргә йогынтысы, каләмгә тотынган кешенең намусы, әдәбиятның хакыйкатьне әйтеп бирү көче хакында тулы бер сөйләшү башларга мөмкинлек туа. Милли үсешкә югары мәдәният аша ирешеп булуы ассызыкланып, шагыйрь иҗаты ярдәмче үрнәк модельгә әверелә.

Бу тенденция С.Хәким иҗатында да көчле. Аның иҗатында («Тукай дәфтәреннән» шигырьләр циклы (1973), «Яңа шигырьләр циклыннан» (1976) һ.б.) Тукайны сурәтләүнең тагын бер сукмагы – шагыйрьне татар халкының юлбашчысы, остазы, әдәбиятны әйдәп баручы итеп сурәтләү үзенчәлеге калкулана.

Х.Туфан Тукай турындагы шигъриятькә тагын бер яңалык алып килә. Милләтнең Тукайга мөнәсәбәте, шуның аша татар халкының бүгенгесе һәм киләчәге хакында уйлану, җәмгыять хәле белән бәйле иҗтимагый тәнкыйть урын ала башлый. Әлеге тенденция Х.Туфанның «Чәчәкләр китерегез Тукайга» (1966) әсәрендә аваз сала:

Без чәчәкләр аша тапшырырга,
Тиеш тә бит сиңа сәламне.
Ел буена тик бер генә тапкыр
Күрәсең син, Тукай, аларны [22: 128].

Тукайга хөрмәт, игътибар милләтнең рухи үсешен, мәдәни дәрәҗәсен күрсәтү бизмәненә әйләнә. Х.Туфан «йокыга талган», «көнлекчеләр» тормышы белән яшәүче милләтен шул рәвешле уятырга омтылып, илнең бишьеллык планнарны, гигант төзелешләрне генә мәдхия, максат иткән

сәясәтенә үз карашын җиткерә. Бу күренеш әдәби катламның сәяси юнәлеш алуын күрсәтә һәм соңрак – XX гасырның соңгы чирегендә – аеруча актуальләшә.

Туфан, Хәкимнәрдән соң килгән буын – Р.Фәйзуллин, Р.Мингалим, К.Сибгатуллин, М.Шабаев, Г.Афзал һ.б. – шигырьләрендә иҗтимагый-әдәби катламның әдәбилек ягы калкулана: Тукай образы әдәбиятның сыйфатын билгеләүче бизмән, Шагыйрь дигән бөек исемне йөртергә лаеклылыкны аңлатучы чисталык, аклык-сафлык, намуслылык үрнәге кебек сурәтләнә. Сүз сәнгатенең югары дәрәҗәсе Тукай иҗаты белән билгеләнә, XX йөз башы традицияләрен калкуландырып, әдәбият-сәнгатьнең үсеш дәрәҗәсен танып-белүнең «Тукай иҗаты» дип аталган биеклеге бәяләү бизмәне буларак алына. Иҗтимагый бәя-фикер, әкренләп, әдәбиятның халык тормышындагы ролен күрсәтүгә күчә. Мәсәлән, Р.Фәйзуллинның «Яздан аерып булмый Тукайны!» (1966) шигырендәге строфадан строфага алмашына барган символлар аша чагылган идея, фикер Тукайны һәм аның турындагы поэзияне яңа сыйфатлар белән баета. Яз образының символик катламнары төрле мәгънәви бөтенлекне аерып куярга мөмкинлек бирә.

Яздан аерып булмый Тукайны!
Язда килгән, язда ул янган.
Язы, киләчәге барлар ничек китсен,
Ничек югалалсын дөньядан?! [23: 94]

Бер яктан, шигырь тукымасында галәм киңлегендә барган мәңгелек табигый алмашыну – язның кабатлануы – шагыйрьнең мәңгелеген символлаштыра. Икенче яктан, Тукай күңелендәге өмет, хыял, гүзәл гамьнәрне туплаган яз символы, күңел аклыгын, сафлыгын яктырту (яз белән кара елларның янәшәлеге аны үзгә дәрәҗәгә күтәрә) белән бергә, Тукайның яшьлегенә, изгелегенә, мәңгелегенә дә ишарә ясый.

К.Сибгатуллинның җан фәлсәфәсенә нигезләнгән «Яшь белән дә, җан һәм тән белән дә...» шигырендә заман шаукымында керләнгән күңел / Тукай җанының аклыгы каршылыгы соңгысының намус, әхлак, вөҗдан дәрәҗәсен ассызыкларга мөмкинлек бирә. Тукай намусы кешенең җанын сафландыручы, рухын саклаучы сыйфатында кешелеккә бизмән, әхлакый бәянең иң югары ноктасы, әхлакый камиллек һәм халыкка хезмәт үрнәге итеп куела. Шул рәвешле, шагыйрь үз чорына һәм халкына бәя бирә, шуның аша милләт хәленнән ризасызлыгын белдерүче сәяси фикер-карашларын да җиткерә. Ш.Галиевның «Туры Тукай» шигырендә дә шагыйрь – әхлакый камиллек, намус һәм туры сүз символы.

1990 еллардан, XX йөз башы әдәби традицияләрен яңартып, Тукайны шагыйрьләр идеалына хас сыйфатлар берлеге итеп караудан милли көрәшче яки пәйгамбәр югарылыгында тасвирлауга борылыш күзәтелә. И.Юзеевның «Олы җанлы шагыйрь – әдипләргә» (1996), Ш.Галиевның «Туган телнең туган көне» (1995), Зөлфәтнең «Ялгызлык» (1990), Р.Әхмәтҗановның «Тукайның соңгы рәсеме» (1990), Роб.Әхмәтҗановның «Тукай катламы» (2000), Р.Харисның Тукайдан алган «Китмибез без, безгә анда...» эпиграфы белән башланып киткән «Китмибез!» (1990), М.Әгъләмовның «Әйтте Тукай» (1990), Р.Зәйдулланың «Йокысызлык» (1990) һ.б. шигырьләрдә исә, гомумән, милләт язмышы, актуаль мәсьәлә кебек куелып, Тукай шәхесе, аңа мөнәсәбәт милли бәйсезлеккә чакыру мотивлары белән байый, мондый шигырьләрдә символик сурәтлелек, икенчел эчтәлек тудыру күренеше көчле. Мәсәлән, Зөлфәтнең «Ялгызлык» (1990) шигырендә җил, боз образлары чор вазгыятен күз алдына бастыра, идеологик кануннарны танырга ярдәм итә торган мистик кара шәүлә образы милләт тормышын җимерүче көчләрне символлаштыра. Яшәү һәм мәхәббәтне символлаштырган шәм уты Тукайның халкы өчен яшәвен ассызыклый. Зөлфәт даһилар кадерен белмәүнең өзлексез дәвам итүенә ачына һәм мондый сыйфатны милләткә бәя бирүгә юнәлтә.

Мифологик, дини-космогоник образлар системасы М.Әгъләмов, Рәш.Әхмәтҗанов, Л.Зөлкәрнәев, Г.Морат кебек шагыйрьләргә үз иҗатларында Тукайны милли герой, Аллаһ Тәгалә тарафыннан татар милләтенә төшерелгән илче кебек тасвирларга мөмкинлек бирә [24: 128]. Мәсәлән, Г.Моратның «Тукай» (1991) шигырендә Тукай поэзиянең генә түгел, кешелекнең күкләр белән бәйле кәгъбәсенә, табыну үзәгенә күтәрелә. Бу сурәт Р.Гаташта да җанландырыла. Аның «Шигърият!..» (1996) әсәрендә кеше – Аллаһ, Аллаһ – кеше кебек суфичылык мотивы шагыйрьнең бөеклеген раслаучы фәлсәфә белән үрелә. Шигъриятнең бүгенгесеннән риза булмаган, сүз сәнгатенең дәрәҗәсе төшүгә борчылган лирик герой вөҗданы какшаган шигърият һәм каләм әһелләренә Тукайны намус, аклык символы итеп күрсәтә. Шул рәвешле, Р.Гаташ

сәнгатьнең сафлыгы, әдәбият әһеленең намуслылыгы турындагы традицияләрне яңарта. Тукайга мондый бәя Х.Әюповның «Иман яңарту» (1991) шигырендә ачык чагыла.

XX гасырның икенче яртысында иҗат ителгән поэмалар Тукай образын сурәтләүне эпик әсәр мөмкинлекләрен файдаланып тирәнәйтә [25: 118]. С.Хәкимнең «Кырыгынчы бүлмә» (1971), М.Әгъләмовның «Тукайдан хатлар» (1986), Р.Харисның «Тукайның мәхәббәт төшләре» (2000) поэмаларында биографик-реалистик, сатирик-тәнкыйди яңгыраш, иҗтимагый фикерләр (милләт, аның язмышы, үткәне, бүгенгесе, киләчәге); фәлсәфи уйланулар (кеше һәм яшәеш, яшәү мәгънәсе һәм кешелек алдындагы бурыч); әдәби мәсьәләләр (әдәбият һәм аның кеше, милләт тормышындагы роле, әдәбиятның шагыйрьгә йөкләтелгән олы вазифасы, шагыйрь шәхесе); сәяси ачыну (марксистик идеология һәм система китергән фаҗигаләр хакында сөйләү) үзара үрелеп бара. Гасыр башында дөньяви милли идеал булып мәйданга чыккан Тукай образын татар поэзиясе 1960-80 елларда сәяси-реалистик, иҗтимагый, әдәби-аксиологик, хыялый-романтик аспектларда баета һәм 1990 елларда, татар милли күтәрелеше күзәтелгән бер вакытта, кабат милли көрәшче дәрәҗәсендә укучыга тәкъдим итә.

Әнә шулай XX йөз башында милли идеал булып күтәрелгән Тукай шәхесе һәм образы, узган гасырның буеннан-буена үстерелеп, тормыш-яшәешнең күп проблемаларын, татар әдәбиятын борчыган, кызыксындырган барлык сорауларны чагылдыруга хезмәт итә. Гомумән, Тукай турындагы шигърият XX гасыр әдәби-эстетик фикерендә барган үзгәреш-яңарышларны тагын бер кат шәрехләп бара, әдәби традицияләрнең дәвам ителешен, үстерелешен, мәгънәви баетылышын дәлилли һәм сүз сәнгатенең милли нигезләрне, кыйммәтләрне югалтмавы хакында сөйли.

Әдәбият

1. *Хәсәнов М.Х.* Тукай турында сүз // Тукай һәм XX гасыр татар мәдәнияте: Шагыйрьнең 110 еллыгына багышланган халыкара конференция материаллары. Казан, 1997. Б. 3-5.
2. *Заһидуллина Д.Ф.* Әдәбият кануннары һәм заман. Казан: Татар. кит. нәшр., 2000. 271 б.
3. *Хабутдинов А.Ю.* Татарское общественно-политическое движение в досоветский период: 1900-1918 гг. Ч. 1. Казань: Изд-во КГУ, 1997. 62 с.
4. *Акчура Й.* Дамелла Галимҗан әл-Баруди. Казан: «Иман»,1997. 76 б.
5. *Хабутдинова М.М.* Проблема личности в творчестве Х.Такташа: дисс. ...канд. филол. н. Казань, 1998. 181 с.
6. *Зәбирев Г.* «Яшь йөрәкләр» китабы мөнәсәбәте илә // Шура. 1913. №10. Б. 312-313.
7. *Ибрагим Т.* Суфийская концепция «совершенного человека» // Человек как философская проблема: Восток-Запад. М., 1991. С. 63-68.
8. *Сибгатуллина Ә.Т.* Суфичылык серләре: төрки-татар шигъриятендә дини-суфичыл символлар, образлар атамалар. Казан: Заман, 1998. 367 б.
9. *Брагинский И.* К итогам дискуссии о периодизации истории литератур Востока // Народы Азии и Африки. 1965. №3. С. 55-72.
10. *Гафиятуллина Н.М.* XX гасыр татар шигъриятендә Тукай образы: Филол. фән. канд. дисс. Казан, 2002. 173 б.
11. *Синеокая Ю.* Рубеж веков: Русская судьба сверхчеловека Ницше // Ф.Ницше и философия России. СПб, 1990. С. 58-72.
12. *Белый А.* Символизм как миропонимание. М.: Республика, 1994. 528 с.
13. *Лотман Ю.* Литература в контексте русской литературы XVIII века Ю.Лотман // О русской литературе. СПб, 1997. С. 118-137.
14. *Ибраһимов Г.* Альбом мөнәсәбәте белән бер-ике сүз // Әсәрләр: 8 томда. Т. 5. Казан: Тат.кит.нәшр.,1978. Б. 178-200.
15. *Халит Г.* Многоликая лирика. Казань: Татар. кн. изд-во, 1990. 405 с.
16. *Мусабекова Р.Р.* Сагит Сунчелей: судьба и творчество. Казань, 2001. 120 с.
17. *Сүнчәләй С.* Азан // Шәһри Казан. 1993. 26 май.
18. *Исхакый Г.* Тукай мәхәббәте // Мирас. 1992. №4. Б. 82-84.
19. *Вәлиди Җ.* Мөгаллимә // Вакыт. 1915. 10 гыйнвар.
20. *Рәхим Г.* Урта мәктәптә әдәбият укыту турында // Мәгариф. 1924. №5. Б. 280-290.
21. *Заһидулина Д.Ф.* Татар әдәбиятына хас милли үзенчәлекләр: икенче эчтәлек тудыру // TATARICA. 2013. № 1. Б. 115-126.
22. *Туфан Х.* Чәчәкләр китерегез Тукайга // Мин Тукайга киләм. Казан: Татар.кит.нәшр., 1996. Б. 24-25.
23. *Фәйзуллин Р.* Яздан аерып булмый Тукайны!.. // Мин Тукайга киләм. Казан: Татар.кит.нәшр., 1996. Б. 94-95.
24. *Галиуллин Т.Н., Юсупова Н.М.* Образ Тукая как национальный идеал в татарской поэзии XX века // Филология и культура. Philology and Culture. 2012. №3 (29). С. 126-129.
25. *Гафиятуллина Н.М.* XX гасыр татар шигъриятендә Тукай: Монография. Казан: «Матбугат йорты» нәшр., 2002. 152 б.

ОБРАЗ ТУКАЯ В ТАТАРСКОЙ ПОЭЗИИ XX ВЕКА: ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКАЯ ЛИНИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Нурфия Марсовна Юсупова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420021, г. Казань, ул. Татарстана, д. 2,
faikovich@mail.ru.

В истории каждого народа есть личности, жизнь и деятельность которых, несмотря на социально-политические катаклизмы в обществе, сохраняют в памяти и сознании поколений образ национального героя. Наследием и жизнедеятельностью таких личностей оценивается вклад каждого народа в мировую культуру. В этом смысле они являются не только талантливыми сыновьями своего народа, но и представителями конкретной национальной культуры, из которой и формируется мировая цивилизация. Габдулла Тукай является такой личностью, которая в силу своей культурной значимости получила статус национального идеала.

Поэзия о Тукае в татарском словесном искусстве формируется в начале XX века. В татарской литературе начала XX века произошла трансформация общественно-философской и литературно-эстетической мысли, результатом которой стало возникновение новой концепции идеала: образ Тукая идеализируется как национальный хадим. В поэтической интерпретации национального идеала соприкасаются традиции концепции «Камиль инсан» и теории сверхчеловека Ф.Ницше. В данном ключе в стихотворениях Ш.Бабича, М.Файзи, С.Сунчелея, Н.Габидова и др. образ Тукая интерпретируется как «национальный хадим» и пророк, обладающий нравственной чистотой, глубиной духа, богатством чувств и души и в то же время способный объединить татарскую нацию. Вознесение образа поэта на уровень пророка усиливает общественный авторитет литературы в целом, статус поэта начинает восприниматься как один из самых важных и полезных для нации видов деятельности.

В 1920-1930-е годы в связи с утверждением марксистского литературоведения происходит социологизация образа Тукая: в стихотворениях Г.Хужи, А.Юныса, Ш.Маннура на первое место выходит образ Тукая как общественного деятеля за счет «оттеснения» Тукая-поэта, Тукая-художника, поэт получает интерпретацию борца за свободу угнетенных классов, патриота.

Трансформацию образа Тукая в татарской поэзии второй половины XX века вызывают новации в общественно-философской, литературно-эстетической мысли и демократические тенденции в общественном развитии. В стихотворениях Х.Туфана, С.Хакима, Р.Файзуллина, Р.Мингалима, К.Сибгатуллина, Г.Афзала наблюдается новый подход: отказ от социологизации образа и объединение национального и эстетического ракурсов, чувствуется тенденция к сакрализации личности поэта, образ Тукая служит мерилом подлинной поэзии, образцом совершенной нравственности, претендующим на высокое звание поэта.

В последней четверти XX века литературно-художественная мысль отводит огромную роль литературе в жизни народа. В стихотворениях М.Аглямова, Раш.Ахметзянова, Зульфата, Р.Хариса, Г.Мурат и др. Тукай изображается как борец за национальные идеалы. Мифологическая, религиозная, космологическая образность в художественных системах служит для изображения Тукая как национального героя, посланника Аллаха татарскому народу.

Ключевые слова: татарская поэзия, идеал, Тукай, Совершенный человек, образ, интерпретация, концепция героя.